

**Kassa város polgársága a 16. század végén
és a 17. század első felében.***

Dolgozatom célja, hogy a hazánk 16. század végi és 17. századi történeti fejlődésében jelentős szerepet vivő Kassáról – elsősorban levéltári források alapján – rövid társadalmi körképet rajzoljak. Nem várostörténetet akartam írni, csupán a városban élő emberek vagyoni helyzetét és életkörülményeit elemzem.

A témaválasztást az indokolja, hogy a 16–17. században Kassa Magyarország egyik legjelentősebb városa: a Felvidék központja és – a török uralom miatt lehanyatlott Buda és a Bécs által érzékenyen érintett Pozsony és Sopron helyett – a kereskedelem egyik fontos irányítója. A 16–17. században Kassa kézben tartja a Lengyelországgal folytatott kereskedést és a belföldi kereskedelem számottevő részét. A város vonzási köre széles, s ez Kassa jelentőségére vall, ugyanakkor a török által közvetlenül fenyegetett városokhoz képest kiegyenlítettebb fejlődésre is utal. A fejlődés azonban bármennyire is kiegyenlítettebb, sajátosan a 16–17. századi magyar városfejlődés jegeit hordozza, melyeket leginkább a tehetősebb polgárcsaládok életmódja mutat: nemességet vásárolnak, és tőkéjük nagy részét ingatlanba fektetik.

A kassai polgárcsaládok anyagi helyzetének kutatásához felhasznált források

A feltárt forrásbázis egyik csoportját azon a levéltári iratok alkotják, amelyek egy-egy konkrét ügy meghatározott fázisára utalnak, s ily módon egyszerre mutatják be az ügyintézés módját, illetve magát az ügy intézésében érdekelt polgárt.¹ Egy másik csoportba tartoznak a város egészére vonatkozó források – például a statútumok, összeírások – a polgárt meghatározott környezetében, városában mutatják be. Végül harmadik forráscsoportként azok a családtörténeti iratok jönnek számításba, amelyek ugyan egyediek, ám összességükben már az általános fejlődés törvényszerűségére utalnak. Munkámban a családtörténeti anyag forráselemzését – amennyiben módomban volt – elvégeztem. A családtörténet rekonstrukciójához a nevek azonosítása igen lényeges és felettébb problematikus. A vizsgált időszakban – úgy látom – a két- és háromelemű név a gyakori. Előfordul azonban még egyelemű is, viszont nem ritkaság a háromnál több tagú sem. A névelemek variációi – előnév, utónév – arra utalnak, hogy az illető hol lakik, honnan jött, s mi a foglalkozása. Ezenkívül előfordul, hogy családnév még keresztnévből, valamint ún. ragadványnévből alakult ki. A többféle előnév egyidőben történő használata arra utal, hogy a családnevek még kialakulóban vannak – a névelemek küzdelme még folyik –, s ez egyben fényt vet arra, hogy a polgárok azonosításához szükséges. A névvariánsok számát növeli a latinos, magyaros és a németes írásváltozat, amely inkább a polgárok sajátos névhasználatára utal, s nem annyira az iratokat leíró jegyzők stílusát őrzi.²

*E dolgozat egy hosszabb, már elkészült munkának rövid része. Ennélfogva néhány kérdésre e cikkben nem térek ki részletesen, csupán utalok a problémára.

¹ Például: végrendelet, vagyonleltár, birtokosztály, adománylevél, ítéletlevél stb.

² MOL Filmtár „C”. Kassa Város Levéltára (a továbbiakban ld: MOL Ft. „C” KVL). Városi Könyvek Supplementum H. C 1137/3. doboz (a továbbiakban ld: dob.) Liber Neoconcivium. A polgárkönyvet 1620 és 1629 között Vas Mihály városi nótárius vezette. E tíz év alatt a nevek évente, illetve egy éven belül is vegyesen szerepelnek latinos, magyaros és németes változatban.

A különböző névcsoportokat konkrét példák segítségével mutatom be. A vizsgált időszakban az egyelemű nevek már elég ritkák, csupán az alsóbb rétegek, a szogák – közülük is inkább a fiatal cselédlánnyok és kisasnokok – szerepelnek pusztán keresztnévükön.³ A felnőtt szegődményesek és a háziszemélyzet tagjai többségükben már kételemű névvel fordulnak elő: például Szabó Zsigmond szolgája Ternicy Simon.⁴

A következő csoportot azok a kételemű nevek alkotják, amelyekből a „családnév”-ként szereplő tag tényleges foglalkozást jelöl. Különösen a deák és kovács foglalkozású személyek neve tűnik archaikusnak. A deákok – írástudók – többsége fiatal emberként tanulás céljából állt be más polgár szolgálatába. Több jeles kassai polgár is így kezdte pályafutását: például Almássy István Nagy Imre üzleti alkalmazottja, íródeákja volt. Az üzleti könyvben egyszerűen István deáknak írják, majd ahogy nőtt, a tekintélye, úgy lett „István Uram”, majd Almássy István uram.⁵ A deák foglalkozásúaknál e jelző gyakran helyettesíti az „örökölt” családnévet is: például János deák (1600), András deák aliter Kovács (1603), aki Kovács János fia.⁶ A tanult ember jelzőjeként sok kassai polgár neve után odaírták a „deák” szót, mintegy rangos megkülönböztetésként, de ilyen esetben a „deák” jelző már csak harmadik, esetleg negyedik névelemként szerepel, s így családnévet nem helyettesít.

A kovács foglalkozásúak névmegjelölésénél a jelzőnek minden esetben névhelyettesítő funkciója van: például István kovács, aki Pál kovács házában lakik,⁷ Mihály kovács, aki Nagy Mátyásné fia. A többelemű nevek azonban itt is megjelennek: Sepsi György kovács aliter Polgár (1607), Vas István aliter kovács (1610).⁸ Ez utóbbi megjelölés egyértelműen a fentebbi megállapításomat igazolja, amely szerint a foglalkozás-megjelölésnek előnévhelyettesítő funkciója van.

Az egyéb foglalkozású polgárookra is jellemző, hogy a családnévként használt foglalkozásnév – túlnyomó többségben – a tényleges foglalkozást jelöli: például Borbély János Nagy János deákot gyógyította,⁹ Eötvös Ambrus ezüstgombot készített Szent-Tamási Nagy Imrének,¹⁰ Kassai Kalmár Jánosnak boltja volt, tehát kereskedett.¹¹ A tényleges foglalkozás utáni megjelölés olyan erős, hogy ha a fiú nem folytatja apja mesterségét, annak családnévként szereplő foglalkozásnévét sem örökli: például Csiszár Jakab fia Szabó János.¹²

Fellettebb csoportot alkotnak azok a nevek, amelyek már nem a tényleges foglalkozást jelölik, ilyen esetben a foglalkozásnév már családnévvé szilárdult, állandóvá és öröklődővé vált.

A tárgyalt időszakban a legtöbb név már háromelemű. Az egyik általában a származási helyet vagy a lakhelyet jelöli. A földrajzi helynév és a foglalkozásnév közül az egyik családnévvé válik, s hogy melyik, az a körülményektől függ: például az adott esetben melyik elem látja el a megkülönböztetési funkciót. Bonchidai István ötvös foglalkozásmegjelölése többet nem szerepel (egyszeri előfordulása: Almássy István Nagy Imre árvaának tutorjaként számolt el 17 forintról, melyet Bonchidai ötvösnek fizetett ki egy mesterremek kupa készítéséért), s ezért a Bonchidai nevet már kialakult családnévként

³ Benkő Lóránd: A régi magyar személynévadás. Bp., 1949. 20.

⁴ MOL Ft. „C” KVL Archívum Secretum, Családi iratok (a továbbiakban ld: Arch. Sec. Csal. ir.) C 1608. dob. (Z) Gönci Szabó Zsigmond 1636. évi inventáriuma.

⁵ Kerekes György: Nemes Almássy István kassai kereskedő és bíró üzleti, köz- és családi élete. 1573–1635. Kereskedelmi egyedírat. Bp., 1902. 16. (A továbbiakban ld: Kerekes: 1902. i.m.)

⁶ MOL Ft. „C” KVL. Városi Könyvek Supplementum H. C 1137/3. dob. Liber Neoconcivium. A zárójelben szereplő évek az illető személy kassai polgárrá válásának idejét jelzik, s ez egyben nevének előfordulási éve is.

⁷ MOL Ft. „C” KVL Arch. Sec. Csal. ir. C 1068. dob. (Z) Özv. Szabó Lénárdné 1572. évi pere Kövesdi Albert ellen.

⁸ MOL Ft. „C” KVL Városi Könyvek. Supplementum H. C 1137/3. dob. Liber Neoconcivium. A „kovács” megjelölés hol nagybetűvel, hol kisbetűvel szerepel.

⁹ MOL Ft. „C” KVL Arch. Sec. Csal. ir. C 1068. dob. (U) (Nagy-család iratai) Dienes Péter és Balog György 1636. évi nyugtája.

¹⁰ Uo. Nagy Imre 1602. évi inventáriuma.

¹¹ Uo. (Z) Özv. Szabó Miklósné 1590. évi testamentuma.

¹² Uo. Szabó János 1598. évi adásvételi szerződése.

tekinthetjük.¹³ Erdélyi Szabó Mihály Erdélyből menekült Kassára, tehát neve származási helyét jelöli, testvére azonban csak Szabó Andrásnéként szerepel (1603).¹⁴

Utolsó csoportként a négy-, vagy annál több elemű neveket említtem. Az ilyen esetekben a foglalkozást jelentő és a földrajzi helyet jelölő névelemek mellé még egyéb, ún. „ragadványnevek” is járulnak: például Miskolci Nagy aliter Szücs János (1593), Temesvári Horvát Szabó János (1586).¹⁵

A fentebbi példák alapján megállapítható, hogy a családnév többségükben még képlékeny formában szerepelnek, a két másodlagos névelem küzdelve még tart. Ezt bizonyítják a fentebbi alias vagy aliter formák.¹⁶ Valamivel nagyobb szilárdságot mutatnak a nemzetiséget jelölő, a keresztnévkből alakult és a tulajdonságot jelölő nevek. A családnév alapján tehát a polgárok azonosítása, illetve a családok meghatározása nagy körültekintést igényel. Gondoljunk csak a három- vagy négyelemű nevek esetére, ahol egy-két elemet általában elhagynak, de az esetenként elhagyott elemek mindig változnak. Az asszonynevek különböző variációira nem is térek ki részletesen. Annak meghatározásához, hogy egy-egy családhoz kik tartoznak, az azonos ügyben történő említés, a kimutathatóan azonos vagyonmegjelölés (ingatlan, jellegzetes ingóság) és a megállapítható rokonsági kapcsolatok nyújtanak segítséget.

A 16–17. századi polgári végrendelet

A polgárok gazdasági erejét, anyagi műveltségét a legsokoldalúbban bemutató forrástípus a végrendelet. A végrendelet, azaz testamentum a polgárjoghoz szervesen hozzátartozó, a szabad végrendelezési jog gyakorlása során írásba foglalt rendelkezés. Ezt a jogot Kassa még 1347-ben kapta a városi privilégium részeként a budai jog mintájára.

A városi tisztségviselők hierarchiája a 16. századra már kialakult, köztük nemcsak a városi nótáriusok szerepelnek, hanem a végrendeletet hallgatók, azaz testamentáriusok, s az inventálásnál jelenlevő tanúk, az arbiterek is. E tisztségviselőket mindig a község (communitas) tagjaiból, a teljes jogú polgárok közül évente választották. A végrendelet-hallgatók feladata volt, hogy a végrendelező – többnyire beteg – polgár hívására házhoz menjenek, ott meghallgassák és rögzítsék utolsó akaratát. A hivatalos aktusra mindig a bíró küldte ki embereit hiteles tanúként, s a hitelességet a tanúk aláírása vagy kezük vonása és pecsétjük jelezte. Az ily módon hitelesített iratokat a tanácsnak kellett bemutatni, amikor az éppen ülésezett.¹⁷ A testamentáriusok feladata volt, hogy a végrendelet végrehajtásáról gondoskodjanak, s így az özvegyeket és árvákat védelmezzék.¹⁸ E hiteles személyek ezeket az iratokat úgy írták, hogy jogi szempontból mindenki előtt helyes és közhitelű legyen. Jellegzetes beosztásukat, felépítésüket talán a korábbi okleveles gyakorlat alapján formuláskönyv használatával alakították ki.

A végrendekezés e fentebb vázolt mechanizmusából adódik, hogy a végrendelet szerkezetileg két nagy részre osztható: az első részben a végrendelezés külső körülményeire történik utalás, a második részben maga a végrendelező szólal meg. Az első részt, amely dátummal kezdődik, tekinthetjük keretnek, amely a következőket tartalmazza: kik, hol, miért s kinek a megbízásából vannak jelen. A tényleges végrendelező rész intitutiójaként foghatjuk fel a végrendelező bemutatkozását. Ezzel összefüggően hangzik el a narratio, vagyis az elbeszélő rész. A végrendelező itt indokolja meg cselekvésének szükségességét, mely az esetek túlnyomó többségében a polgár súlyos betegségére utal. A tényleges dispoziciónak – ami a jogi aktus lényegét tartalmazza – központi szerepe van. A felsorolásnál először az ingó vagyont tüntetik fel, a legelső helyen a készpénz, majd az

¹³ Uo. (U) Nagy Imre 1608. évi inventáriuma.

¹⁴ MOL Ft. „C” KVL Városi Könyvek. Supplementum H. C 1137/3. dob. Liber Neoconcivium, továbbá uo. Arch. Sec. Csal. ir. C 1068. dob. (Z) Szabó Mihály 1603. évi testamentuma.

¹⁵ MOL Ft. „C” KVL Városi Könyvek. Supplementum H. C 1137/3. dob. Liber Neoconcivium.

¹⁶ Benkő: i.m. 23.

¹⁷ Vö. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. II. köt. II. fele. A Tiszáninneni törvényhatóságok jogszabályai. Szerk.: Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen. Bp., 1890. Városi statútumok. 1640:15. 214.

¹⁸ Vö. Kolosvári – Óvári: i.m. 1687:24. 276.

ezüstneműk szerepelnek. Ezután az adósságok felsorolása következik: először az, akinek ő adósa, azután az, akik neki adósok. Akinek sokan tartoznak és nagyobb tételekben, az naplót vagy regesztrumot vezet. A pénzügyletek felsorolása után a fehérneműk, ónedények, majd egyéb háztartási eszközök sorsáról intézkednek. Utolsóként az ingatlanról történik végrendelkezés: házról, szőlőről, szántóról, legelőről, majorról, kertről.

A dispositio-rész – esetenként már a narratio is – tartalmazza az örökösök megjelölését. Az örökösök között elsősorban a férj, illetve a feleség, a gyermekek és egyéb vérségi rokonok szerepelnek, de a végrendelező nem feledkezik meg környezetéről sem, cselédeiről, a város előljáróiról, például a bíróról, tanácsosokról, papokról stb. A „közjó” megjelölés alatt magát a várost, templomot, város-házát, iskolát, szegény diákokat, koldusokat, esetleg más – az illető polgárhoz szorosan kapcsolódó – városokat értem. Általában minden polgár – anyagi helyzetétől és megbecsültségétől függően – hagy valamennyi pénzt, ingóságot, esetleg ingatlant a városra és közintézményeire. A testamentum dispositiója után valamilyen sanctio, azaz büntetőrendelkezés és corroboratio, vagyis megerősítése következik. Ha a végrendelező a testamentumtételt követően meghal, akkor a végrendelet alapján a bíró által kiküldött titkségviselők számba veszik az elhunyt javait, mely munka eredménye az inventárium. E forrástípus legjellemzőbb vonása, hogy szoros kapcsolatban áll a testamentummal. Az inventálás előtt a tanúk megesketik a háznál maradt hozzátartozókat, hogy minden hagyatékot becsülettel előadtak-e. Az eskü után a halott összes javait pontosan összeírják, különösen az ingóságokat veszik számba, hiszen arról egyéb hitales okmány nincs.

A hagyatékban az érdekelték közötti és a végrendelező akarata szerinti felosztását a litterae divisionales, azaz birtokosztály tartalmazza. A birtokosztály mind a testamentummal, mind az inventáriummal megegyezést mutat, és a legtöbb esetben a végrendelező végakaratainak beteljesedését tükrözi.

A kassai polgárcsaládok anyagi helyzete

Vizsgálódásom alapjául azok a családok szolgálnak, amelyeknek jelentősebb iratanyaga maradt meg a városi levéltárban.

A javak első csoportja a pénz, szabad vagy kötött formában. Az utóbbi alatt a kölcsönt és a zálogot értem, amely kisebb-nagyobb mennyiségben még az átlagos családoknál is előfordul. Megtörténik, hogy a kevésbé tehető polgároknál nincs otthon semmi készpénz, ám egyidejűleg kötött formában mégis létezik. A kettő aránya az egyes családoknál rendkívül különböző, s az arány nem feltétlenül a család vagyoni helyzetét, hanem inkább a pillanatnyi állapotát tükrözi. Az egyes polgárok hitel igényét a vagyonosabbak elégítik ki: azok nem egy esetben hiteleznek a városnak, a királyi kincstárnak vagy az erdélyi fejedelemnek is.

A polgári vagyon gerincét az ingatlan jelenti. A szerényebb polgárok csak kisebb házzal vagy házzal rendelkezők, a tehetősebbeknek több házuk is van Kassán vagy más városban: a környező mezővárosokban és a Hegyalján, ahol a családnak anyagi érdekeltisége van. A háztulajdon mellett gyakori a kertes major a város szélén és szántók, rétek, legelők. A város polgárainál szinte általános a szőlőtulajdon, aki tehette, pénzét szőlőbe fektette. A mindennapi életben a polgár asztalán megszokott a bor, de a polgár foglalkozott a bor kimérésével, sőt távolsági borkereskedelemmel is. Sok polgárnak a város határában volt szőlője. A Kassán termelt boroknak nem volt túlságosan jó híruk: a korabeli források kifejezetten rossz bornak mondják. A 16–17. században „rossz bor”-nak nemcsak az ízre nem megfelelőt tartották, hanem elsősorban azt értették alatta, hogy távolsági kereskedelemre, szállításra alkalmatlan. A kassainál sokkal nagyobb jelentőségűek a hegyaljai szőlők, melyek már akkor vezető szerepet játszottak a hazai bortermelésben. Minőségük – az aszúszemek kiválogatásával, az aszúbor készítésével – és az a körülmény, hogy a török hódítás következtében az ország addig legjobbnak tartott szerémségi borvidéke elpusztult, a Hegyalját az ország első szőlőtermő területévé tette.¹⁹ Ténylegesen ez került eladásra. A Hegyalján Kassa város közösségének már a 16. században

¹⁹ Orosz István: A hegyaljai mezővárosok társadalma a XVII. században. Agrártörténeti tanulmányok. Szerk.: Szabó István. Bp., 1960. 3.

volt közös szőlőtulajdona. A tárgyalt periódusban ezek a szőlők már nem a város, hanem az egyes polgárok tulajdonát képezték. Ha valakinek egy mezőváros határában több szőlője volt, a szőlőkhöz nemcsak présház, pince, szőlészeti felszerelések járultak, hanem a mezővárosban háza is volt: ott lakott vincellére (szőlőgondozója), és a polgár ott-tartózkodása idején használta ingatlanát.

A városi polgár vagyonának harmadik összetevője az ingóság. A legtöbb ember rendelkezett valamilyen ház- vagy lakószoba berendezési tárgyakkal, bútorokkal és a polgári élet egyéb szükségleteivel: ruhafélékkel, konyhaeszközökkel, gazdasági és munkaeszközökkel. Természetesen ezek mennyiségénél, minőségénél, jellegénél nagy eltérésekkel kell számolnunk. Nyilvánvaló, hogy jelentős különbség van például két polgár gazdasági udvarának berendezése között, s a különbség oka nem minden esetben anyagi eredetű: a kereskedelemmel foglalkozó polgár kevesebbet gondol a gazdálkodásra, az önellátásra. Végül a negyedik csoportról kell szót ejtenem, amely természeténél fogva már nem fordul elő mindenkinél: ez az áru. A vagyonbefektetés e típusa már speciális jelenség: főfoglalkozásként kereskedést feltételez. A kereskedők inventáriumaiiban a kalmáráruk különböző típusai szerepelnek attól függően, hogy az illető mivel kereskedett: textilárakkal, vásárakkal stb. A bor külön kategória. A feltüntetett áruk egymáshoz viszonyított aránya különböző, de még az a jellemző, hogy szinte minden kereskedelmi cikk megtalálható egy-egy ilyen feljegyzésben.

A megismert források alapján néhány olyan családot mutatok be, amelyek – véleményem szerint – jól tükrözik a kassai polgárok vagyoni helyzetét.

Szent-Tamási Nagy Imre 1597-ben nyert polgárjogot Kassán.²⁰ Valószínűleg felesége, Tatár Anna révén került a városba. Javainak leltárából következtetve tekintélyes kereskedő volt, jelentős vagyonnal rendelkezett. Debrecenben is volt háza, s Bösörményhez is fűzhették kapcsolatok, mert fia és lánya is Bösörményi előnévvel szerepelt. 1598-ban bekövetkezett korai halála akadályozhatta meg, hogy a város igazgatásában jelentősebb szerepet töltsön be. A család gazdagságáról az 1602-ben és az 1608-ban készült leltárak tanúskodnak.²¹ A leltárakban a javak a szokásos sorrendben szerepelnek. A sokféle készpénz – spanyol tallér, török ospana, ezüst „pogány pénz” stb. – Nagy Imre kiterjedt kereskedelmi kapcsolatait mutatja. A kötött formában létező pénz nagyságára és mennyiségére korszakunk kötelezvényeiben előforduló adatok utalnak. Ezért olyan jelentős, hogy Nagy Imre halála után a tanúk egy köteg 8000 forint értékű „levelet” adnak át Almássy István tutor (gondnok) kezéhez azzal, hogy kezelje. A család kiterjedt hitelügyleteit még további 5000 forint értékű adósságlevél bizonyítja. Az inventáriumban az adósok névsora nincs feltüntetve, s így nem következtethettem a kölcsönügyletek körére. Az sem derül ki, hogy pontosan milyen feltételek mellett adnak kölcsönt: általában ingatlanhasználatért és ezüstzálogért kölcsönöznek pénzt. Az ingatlan használata jelentősebb a kölcsönző számára, mert a haszonélvezetben a kölcsönadott összeg hamarabb megtérül, mintegy „kamatozik”. A Nagy család anyaga között mindössze néhány záloglevél maradt fenn: 1596-ban Szatmáry István deák és felesége, Gyarmati Szabó Anna a mádi szőlőörökségüket 2200 forintért zálogosították el.²² A szőlő az inventálás idején már Nagy Imre tulajdona volt, így módon a 13 000 forintot képező záloglevelek között ez az összeg már nem szerepelhetett. Ugyanakkor Szatmáryék a város főterén levő házukat is elzálogosították 3300 forintért.²³ 1597-ben ezt a zálogot hét esztendőre megújították, majd még abban az évben a széplaki földdel együtt el is adták 4200 magyar forintért.²⁴ A Nagy család ingatlanát erősen megnövelte az ily módon szerzett ház, szőlő és a földek. Az 1602. évi leltár 27¹/4 kötél²⁵ szántót, a kassai Ujfalusi hegyen egy pusztát parlag szőlőt, egy külvárosi majorházat és a város alsó kapujánál levő gyümölcsös-veteményes kertet említ. A városi és a város határában levő örökségek megírása után a városon kívüli, messzebb fekvő ingatlan összeírása következik. A Nagy

²⁰ Kerekes: i. m. 1902. 29.

²¹ MOL Ft. „C” KVL Arch. Sec. Csal. ir. C 1068. dob. (U) Nagy Imre 1602. évi és 1608. évi inventárium.

²² Uo. Szatmáry István deák záloglevele Nagy Imrének. (1596).

²³ Uo. Szatmáry István és Gyarmati Szabó Anna záloglevele Nagy Imrének és Tatár Annának. (1596)

²⁴ Uo. Szatmáry István és Gyarmati Szabó Anna birtokeladási oklevele Nagy Imrének. (1597)

²⁵ Kötél: korabeli terület-mértékegység, a mai kis holddal egyenlő. I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai. Szerk.: Makkai László. Bp., 1954. 646.

család szőlőbirtokai a Hegyalján voltak: a fent említett mádi szőlő, amelynek értéke 2200 forint és öt darab tarcali szőlő. Tarcalon volt még a családnak egy nagy kőháza, pincéje és szőlészeti berendezése, ezenkívül Debrecenben volt még egy földházuk és a piacon egy mézsárszékük. A néhány konkrét adat – a sok ezer forint értékű pénzkövetelés, 3300 forint értékű ház és a feltehetőleg több ezer forint értékű szőlő és szántó – arra enged következtetni, hogy tulajdonosuk városi viszonylatban azok közé tartozott, akiknek számottevő, nagy vagyonuk volt. Megfelelő adatok híján nem tudom megállapítani, hogy e jelentős vagyon hogyan gyűlt össze, mennyi ebből az atyai örökség, s mennyit vásárolt maga erejéből a saját kereskedést folytató Nagy Imre. Mindenesetre a Szatmáryéktól vett javakat a feleségével közösen kereste. Az ingóságoknál is ugyanazt a gazdagságot láthatjuk. Az ezüst- és aranynemű 1963 forint 17 dénárt tesz ki. E gazdag leltárban a legkülönbözőbb ezüstdíszek szerepelnek: például kilenc aranyozott, különböző nagyságú kupa, közülük a legértékesebb egy kolozsvári mesterremek kupa, aranyozott, összejáró, 5 1/2 girát²⁶ nyom és 77 forint értékű; aranyozott ezüst zománcos poharak verettel vagy pogány pénzzel díszítve, aranyozott kannák stb. Ezek értéke együttesen 931 forint. E nagy fényűzést még az ünnepi étkezésnél is csak a gazdag családok engedhették meg maguknak, melyeknek tagjai ezzel is a nemesi életmódot kívánták utánozni. A hétköznapi étkezést náluk is az önértékű szolgálatok, melyeket Nagy Imrénél is bőséggel találtam. A többi ezüstműmű párták, ékszerek, díszes fegyverek és egyéb dísz tárgyak alkotják: virágos aranyozott pártavő 60 forint 83 dénár értékben, 32 ezüst kanál 46 forint értékben, aranyozott ezüst kapcsok, boglárók, szabályák stb. Az ezüstdíszek, ékszerek, díszfegyverek sokasága világosan mutatja a gazdag polgárok törekvését: életmódjukban egyre inkább a jómódú köznemességhez akarnak közelíteni. Céljuk, hogy házuk gazdag felszerelése, berendezése megfeleljen a „divatnak”, és vetekedjen a nemesekével. Néhány berendezési tárgy, ruhaféle jól mutatja azt az igényt: három selyempaplan, köztük a legértékesebb 25 forint; fehér szőnyegek, török kárpitok; nemes anyagból, gyolcsból és patyolatból készült ágyneműk, melyek hímzettek vagy selyemmel varrottak; karosszékek, díszesebb ládák és egyéb bútorok. Az udvar is bőséggel el van látva a gazdálkodáshoz szükséges eszközökkel, ekékkel, szekerekkel, lovakkal stb.

A kalmáraruk felsorolása az egyes érintett családok anyagában egészen különböző lehet, s nem is minden forrástípus tartalmazza, így a Nagy Imre vagyonáról készült leltárak sem. Arra azonban, hogy milyen lehetett az ilyen inventáriumban feltüntetett kalmáraruk összetétele és értéke, jó példával szolgál Nagy Imre vejének, nemes Almássy Istvánnak 1600-ból származó kalmáraru-jegyzéke. Ha ezt a jegyzéket összehasonlítjuk az 1635. évi vagyonleltárral, egyszersmind képet nyerhetünk arról is – bár fenntartással, mert Almássy vágya 1600 és 1635 között megnövekedett –, hogy meghatározott áru értéke mögött mekkora egyéb vagyon húzódott meg.²⁷ Almássy István javainak jelentős részét apósától és annak gyermekeitől örökölte. Fiatal korában Nagy Imre szolgálatában állt, ő intézte kereskedelmi üzleteinek könyvelését, majd gazdája lányát, Zsófiát vette feleségül. Nagy Imre halálakor javainak egy részét vejére hagyta, és a Nagy-utódok is hamar meghaltak, s ők is jelentős hagyatékkal gazdagították sógorukat. Így Almássy jelentős tőkével kezdhette önálló kereskedői pályafutását. 1635-ben kelt végrendeletében – kezdő tőkéjéhez képest meglepően kevés pénzről – 1739 forintról és

²⁶ Gira = márka = 1/2 font. *Hóman Bálint*: Magyar pénztörténet. 1000–1335. Bp., 1916. 46., 52. Az 1655. évi dekrétum 31 cikkelye vagylagosan írja elő a budai és a pozsonyi mértékhasználatot. Ennek alapján végig a budai fonttal számolok. *Corpus Juris Hungarici*. Magyar Történytár. 1608–1657. évi törvények. Összeáll.: Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen. Bp., 1900. 603. A budai font a kb. 245,53 g-os budai márka kétszerese (491,06 g): Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához. I. rész 1000-től 1526-ig Szerk.: Lederer Emma. Bp., 1964. 114. 2. jegyz. A gira tehát hozzávetőlegesen: 24,55dkg. Forrásaim alapján 1 gira ezüst átlagosan 14 magyar forint.

²⁷ Bár Almássy István kassai polgár és bíró Kerekes György tanulmányából és Szűcs Jenő gyakorta idézett várostörténeti munkájából (*Das Städtewesen in Ungarn im 15–17 Jahrhundert*. *Studia Historica* 53. Bp. 1963.) ismert, mégsem tartom feleslegesnek ismételt vizsgálat alá vonni. Kerekes Almássy önmagában, a városi környezetből és közeleből kiemelve tárgyalta, míg Szűcs az általános városfejlődés problémáit tárgyalva érintette. Természetesen szívesebben elemeztem volna a város valóban egyik legjelentősebb kereskedőjének, nemes Szegedy Andrásnak anyagi körülményeit, akinek halála (1609) előtt nem 4000, hanem 22 000 forintot érő kalmárarúja volt, de Szegedy kereskedőkönyve és kalmárarújának inventáriumát feltehetőleg nem maradt ránk.

530 aranyról végrendelkezett. A halála után kelt inventáriumban 6930 forintot és 6 dénárt számoltak össze, ebből az összegből 5380 forint és 4 dénár ment el adósságok kielégítésére és a temetésre, s a maradék összeg: 1550 forint 2 dénár.²⁸ Egyéb irataiból kiderült, hogy jómódú üzletemberként pénzkölcsönzéssel is foglalkozott. Kölcsönei összesen 8194 forint 44 dénárt tesznek ki, s kölcsönüzleteinek köre Kassa, a környékbeli mezővárosok, falvak és a hegyaljai mezővárosok: Szántó, Tarcál, Olcsvár, Radvány, Dada, Liszka stb.²⁹ Ingatlanulajdona: egy kassai alsó-kapunál levő kőház, melyet 1616-ban vásárolt meg 1132 magyar forintért és egy átalag boron Krausz János nádori titkártól és annak feleségétől, egy neves kassai patricius-nemes család sarjától, Szegedy Annától; a kassai főtéren egy kőház, amely a Nagy családtól maradt rá, s ahol lakott is és apósától örökölt boltja volt; egy tarcali kőház és házrész, melyeket a feleségével együtt maga vásárolt; egy majorház a kassai Ludmány utcában; tarcali és kassai szőlők, melyeket szintén maga szerzett, valamint kassai szántók és rétek. Almássy az apósától örökölt javakon kívül több ezer forintért vásárolt ingatlant: nagyrészt szőlőket 4745 forint és 60 dénár értékben és szántóföldeket csak 52 forint 12 1/2 dénárért.³⁰ Nagyobb részüket készpénzért vásárolta, a források csak egy esetben említik, hogy a szőlőt zálogként már előzőleg is bírta. Nyilvánvaló, hogy a tulajdonosnak nem volt pénze a zálogot kiváltani, megegyezett a kölcsönzővel, és tulajdonát eladta örök áron.

A kor polgárait – mint említettem – jellemző a sok szőlővásárlás. Tőkéjük nagy részét szőlőbe fektették, és a termelt bor többségét – ez biztosíthatta a leggyorsabb meggazdagodási lehetőséget – értékesítették: mind a helyi, mind a távolsági kereskedelembe bekapcsolódtak. A fő irány Lengyelország volt, ahol – közel a magyar határhoz – két magyar borkereskedőtelep is volt Duklán és Jasón, anyavárosuk Kassa volt, s ahhoz fordultak segítségért bajaikban.³¹ A polgárok többszörösen is visszakaphatták befektetett tőkéjüket, ha a terméviszonyok és a pillanatnyi kereskedelmi lehetőségek ezt megengedték. Ebből a megfontolásból vett Almássy tíz szőlővásárlása közül hét darabot Tarcalon, egy darabot Mádon. Már szó esett arról, hogy a hegyaljai borok alkalmasak voltak a távolsági kereskedelemre, egyrészt jó minőségük, másrészt az ebből adódó jó szállíthatóságuk következtében.³² A kassai bort a lakosság a saját mindennapi használatára és helyi eladásra termelte.

Mint a többi polgárnál, Almássynál is látható a tudatos törekvés az egy tagban vagy egymáshoz közel fekvő szőlőbirtokok kialakítására: az évek során főleg a tarcali szőlőbirtokát növelte, s lehetősége szerint a szomszédos birtokokat vásárolta meg. Almássy vincellérének és saját magának ottani tartózkodását szolgálta tarcali kőháza és házrésze.

A gazdag polgároknál az ezüstmű nagy mennyiségben fordul elő. A fentiekben utaltam Nagy Imre sok ezüsthalmijára. Almássy ezüstje, ha kevesebb is, mint a Nagy családé, mégis jelentősnek mondható: összértéke 786 forint 33 dénár.³³

E rövid áttekintés után nézzük meg kalmáruinak jegyzékét 1600-ból.³⁴ (Ehhez hasonló lista olyan ritkán kerül elő, hogy Almássyt már ezért is ismertetnünk kellett.) A legjellemzőbb áruk származási helyük megjelölésével: I. vámosztályú szövetek – velencei gránát, yelencei skarlatin, fájlondis, saja, bársony stb; II. vámosztályú szövetek – különféle stametek, fain karasia, atlaszok, tafoták, spanyol és török selyem; III–IV. vámosztályú – közkarasia, két- és egypécsetű pribori kiznicer, koronás barazlai, lengyel moher; finom gyolcsok, török és lengyel patyolat, vászon stb. Az áruk összértéke 4467 forint és 79 dénár, többségük, majdnem 4000 forint, méteráru. Almássy tehát

²⁸ Kerekes: i. m. 1902. 166–176., 81–86.

²⁹ Uo. 84–86.

³⁰ Uo. 77–82.

³¹ Divéky Adorján: Felső-Magyarország kereskedelmi összeköttetése Lengyelországgal főleg a XVI–XVII. században. Bp., 1905. 67.

³² Almássy István Nagy Imre hegyaljai borát 1603-ban hordónként 36 forintért, 1604-ben (nyilván óbor volt) 40 forintért adta el.: MOL Ft. „C” KVL ARch.Sec. Csal.ir. C 1068.dob. (U) Nagy Imre 1608. évi inventáriuma. 1619-ben Kalmár György jó alföldi borának hordóját 25 forintért adta el. (Uo. C 1067. dob. (X) Kalmár György és fia, Kalmár János 1619. évi pere Jysler György és Miklós ellen.) Az adódó árkülönbség minőségi különbségre is utal.

³³ Almássy István 1635. évi inventáriuma. Kerekes; i. m. 1902. 172.

³⁴ Uo. 58–64.

túlnyomóan textillel kereskedett – a hazai igényeket lényegében külföldi iparcikkkel elégítette ki –, bár egyéb háztartási szükségletre való árut – zsinórokat, prémeket, fonalakat, késeket, csizmákat, papucsokat, kárpitokat, varróeszközöket, gyertyatartókat, poharakat, palackokat, fűszereket és könyveket – is tartott. A korabeli viszonyok – a társadalmi munkamegosztás fejletlensége – nem teszik lehetővé a tisztán egyfélével történő kereskedést. A textilárak bő választéka arra enged következtetni, hogy Almássynak vásárlásainál jó hitele és széles körű összeköttetései voltak. A különböző országokból származó árukat Bécsben vásárolta bécsi, nürnbergi vagy más kereskedőktől. Magyarországon Almácssy főleg a felvidéki városokból, de debreceni, sőt kolozsvári kereskedőktől is vásárolt. (Ezek az adatok egyben Kassa kereskedelmi körzetét is jelzik.) Almácssy 1600-ban vette át apósa üzletét, kb. 4000 forint értékű áruval. A következő évben Bécsbe ment vásárolni több mint 15 000 forintért, majd két évvel később hasonlóan magas összegért szerzett árut. Készletének nemcsak származási helyét, hanem annak kiváló minőségét is érdemes megtekinteni, s áraiból következtetve nem az egyszerű polgárság igényeit elégítette ki: vásárlói a környék nemesi és a város gazdagabb polgárai közül kerülhettek ki. Ezt bizonyítják a jó minőségű gyapjú- és selyemszövetek, melyek a textilárak 3/4-ét alkotják. Ezeknek mintegy 66,5%-a I–II. vámosz³⁴ú, 32%-a a III–IV. és csak 1,5%-a V. vámosztályú. Ezek az adatok egybevágóan a legújabb kereskedelem-történeti kutatási eredményekkel is: a 16. század végére Kassa a luxus, jó- és közepes minőségű szövetek importjára állt át, melyet a nyugati kereskedelmi kapcsolatok biztosítottak.^{34/a}

Almácssy vagyona a város előkelő polgárai közé emelte. Haláláig városi tanácsos, többszörösen újráválasztott bíró volt, és országgyűlési követként is szerepelt. A megyében is töltött be tisztségeket, hiszen nemes volt.

Az eddigiekben egy jelentős – beházasodás útján összefonódó – kereskedőcsalád vagyoni helyzetét és kereskedésének jellegét mutattam be.³⁵ A polgárcsaládok nagyobb részének azonban ennél jóval kevesebb vagyona és kereskedőárúja volt, de természetesen közöttük is kimutathatók vagyoni különbségek. Az alább közölt példák ilyen családokat mutatnak be.

Elsőként özv. Szabó Miklósnét említem. 1590-ben kelt végrendeletében nevelt lányára 100 tallért, a város tanácsára 25 forintot hagyott.³⁶ A halála után kelt inventáriumban 37 tallért és 25 aranyat számoltak össze.³⁷ Házánál néhány arany- és ezüsttárgy volt zálogban, 58 forint 94 dénár értékben. A kölcsönkérők mind helybeliek voltak, és a kölcsön értéke néhány forint. E kevés készpénz nem fedezte a 362 forint 60 dénár rugó adósságát, melyet kalmárúkkal elégítettek ki. Az asszony ingatlana egy ház és patika, azaz bolt volt, melyeket nevelt lányára hagyott. Boltja után a városnak 1 forinttal adósa maradt: ez arra utal, hogy üzlete nem lehetett túl nagy. Erre enged következtetni a boltjában találtak leírása is, ahol pár száz forint értékű áru szerepel. A házi ingóságok – bútorok,

^{34/a} *Pákh Judit*: A szövetbehozatal szerepe Bártfa, Eperjes, Kassa, Lőcse külkereskedelmében és szövetimportjuk struktúrája a XVI. század végén. Bölcsészdoktori disszertáció. Bp., 1977. (kéziratban) 112–127.

³⁵ Nemes Almácssy István – a korszak egyik számottevő kereskedője – mellett nagyon jelentős, talán még jelentősebb kereskedők a nemes Szegedy-család tagjai, Szegedy András és fia, István, akik nagykereskedők és Bocskai párthívei voltak. (Ld. *Kerekes György*: Bethlen Gábor fejedelem Kassán. 1619–1629. Kassa. 1943. 134–135.) Szegedy András 1609. évi testamentumában ezüstneműjén kívül több, mint 35 000 forint készpénzt említett. A kereskedőárú 1608. évi összeírásakor 22 000 forint értékű árut írtak össze. (MOL E 148. NRA fc. 310/49. 3. irat. Szegedy András 1609. évi végrendelete.) Jómódú kereskedő volt továbbá nemes Rainer Menyhért, aki Bocskai és Bethlen korában a város politikai hangadója volt (ld. *Kerekes*; i. m. 1943. 134–135.), és 1608-ban a kassai ún. Lőcsei-házban levő boltért 23 forint adót fizetett a városnak, szemben az átlagos 1–6 forintos adóval (ld.: MOL Ft. „C” KVL. Liber Civitatis Cassoviensis. C. 795. dob. „Az boltoknak és patikáknak regestroma... Anno 1608.”); továbbá Herceg István többszörösen megválasztott kassai bíró és Bocskai odaadó híve (ld.: *Kerekes*; i. m. 1902. (50); Koncsik Bálint jómódú kereskedő, aki Bécsben vásárolta áruait, szenátor és a korszak politikai embere volt (ld.: *Kerekes*; i. m. 1943. 137–138.); stb.

³⁶ MOL Ft. „C” KVL Arch. Sec. Csal. ir. C 1068. dob. (Z) Özv. Szabó Miklósné 1590. évi testamentuma.

³⁷ Uo. Özv. Szabó Miklósné 1590. évi inventárium.

ruhafélék – nincsenek feltüntetve, mert azokat számlálatlanul hagyta nevelt lányára. Kalmáruinak jellegzetesebb darabjai: 7 darab aranyfonál, 4 pár ezüstkapocs, 32 süveg, néhány fedél,³⁸ van köztük aranyozott is, török vászon, bártfai vászon, fekete vászon, abroszok, lepedők, gyolcs, kész ing, ezüstszalagok, kárpitok; vasárú; vaj és só. Az árúk értéke nincs feltüntetve, s így csak durva becslésre szorítkozhatunk. Ezekből az árúkból fizették ki a 362 forint 66 dénár adósságot, de még bőven maradt az örökösöknek is. Ennek alapján végrendelezőnk néhány száz forintot érő áruval rendelkezhetett. Áruinak minősége is átlagos volt, közöttük inkább az egyszerűbb hazai árúk szerepelnek, és megjelenik nála a kész ruha is. Vásárlóinak többségét is nyilvánvalóan a közepes vagy a szerényebb igényű és lehetőségű polgárok alkották.³⁹

A sok ezer, illetve néhány esetben a több tízezer forintot érő vagyon- és kalmárukat bíró kereskedők felső rétege és a néhány száz vagy ezer forintos tőkájú középréteg mellett a kisvagyonú kereskedőkről is maradt fenn forrás.

Özv. Kalmár Jakabné, 1613-ban kelt végrendeletében 35 forint készpénzről rendelkezik, melyet atyafiai, ismerősei és a „közjó” között oszt meg, adóssága 9 forint.⁴⁰ Ingatlant nem írnak össze az inventálók. Mivel Kalmár Jakabné Szabó István házában tesz végrendeletet, feltételezem, hogy nem volt saját háza. A házbeli ingóság csekély: néhány szükséges felsőruha, fehérnemű, ágynemű és kevés ónedény. A családi ékszert egy pártav és némi töredék ezüst jelenti 13 forint 98 dénár értékben. Kalmáruinak jellegzetesebb darabjai: néhány sing⁴¹ selyem és csipke, keszkenők 30–60 dénár értékben; különböző kések, köztük regensburgi is; néhány sing brassói bagazia,⁴² léngyel patyolat, párták, saruk; varróeszközök, valamint fűszerek a legolcsóbb minőségben.⁴³ A kalmáruk összértéke 74 forint 78 dénár. Áruinak mennyisége és olcsó minősége fényt vet tulajdonosuk társadalmi helyzetére. Kalmár Jakabné számára kereskedése csak a szűkös megélhetést biztosította. Testamentumában azt írja, hogy ami kevés ingósága van, azt mind ő szerezte az urával. A szülőktől tehát semmit sem örökölt, s csekély szerzeményüket saját szorgalmuknak köszönhatték.

Jobb anyagi helyzetű, de kevesebb áruval rendelkező lakos volt Szabó László: javait fia és állapotosan maradt felesége között osztotta meg 1599-ben.⁴⁴ Készpénze 18 forint 96 dénár volt, de ebből 10 forint 50 dénár adóssága kielégítésére kellett fordítani. További 3 forintot fizettek a kocsinak, amikor az a kevés kalmárukat meghozta Keresztúrból. A családi ingatlan a száraz malom melletti 100 forint értékű patikás ház volt. A ház berendezését néhány olcsó bútordarab, konyhaeszköz alkotja, s néhány felsőruha, fehérnemű, puská és szablya egészíti ki a hagyatékot. A családi ezüstmű mindössze egy 9 forint értékű pohár, s az asszonynak a jegyajándékba kapott aranygyűrűje. A kalmáru mennyisége 10 forintot tett ki. Az asszony szülőörökségét adták el kalmáruért, az

³⁸ Hajat leszorító női fejdísz, a homlokon hordták.

³⁹ Tehetős kereskedő volt például: Lippay János kassai bíró és kamarai adóbeszedő, aki 1563-ban 744 forintért vásárolt kalmárukat egy krakkói kereskedőtől, és borral fizetett. Lippay kassai boltos és pincés kőházában folytatta kereskedését. (MOL Ft. „C” KVL Arch. Sec. Csal. ir. C 1066. dob.) AA (Lippay János protestatioja 1563-ban.) Átlagos kereskedő lehetett: Thar Gábor, kinek háza, boltja, boltbéli áruja, kassai szőlője, egy hegyaljai szőlője, szántói és kassai majorja volt (Uo.) DD (Thar Gáspár 1591. évi testamentuma.); Szabó Benedek, aki hasonló javakkal és 633 forint 821/2 dénár kalmáruval rendelkezett (uo. C 1068. dob.) Z (Szabó Benedek 1628. évi inventáriuma.); Szabó László (uo. Szabó László 1632. évi testamentuma.); Szabó Pál, aki 428 forint 63 dénár értékű kalmárukat hagyott hátra halála után (uo. Szabó Pál 1632. évi inventáriuma) stb.

⁴⁰ MOL Ft. „C” KVL Arch. Sec. Csal. ir. C 1067. dob. (X) Kalmár Jakabné 1613. évi testamentuma.

⁴¹ Sing = a bécsi rőf 4/5 részével, vagyis 66,2 cm: *Kerekes*: i. m. 1902. 75. Font = ld. 26. jegyz. Nyitra = súlymérték: *Kerekes*, i. m. 1902.: 76. A selyemszöveteket nemcsak singben, hanem fontban és nyitrában, tehát súlyra is mérték.

⁴² (Brassói) bagazia: pannus splendidus caerulei coloris, fényes posztófajta.: Bartal Antal: *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*. Lipcse és Budapest. 1900. 64.

⁴³ A bors fontja 65 dénár, máshol 80 dénártól 2 forintig terjed a bors ára.

⁴⁴ MOL Ft. „C” KVL Arch. Sec. Csal. ir. C 1068. dob. (Z) Szabó László 1599. évi testamentuma.

előbbi 8 forint. Ezt az értéket az özvegy most visszakarta áru formájában: csipke, selyem, prém, csontfésű, gyűszű stb. Ezenkívül maradt „mégis holmi hitván kalmárúru f. 2-ért”, mely szintén a feleséget illette. E csekély kalmárúru minőségét pontosan nem ismerjük, bár a jelző a felsoroltakra is vonatkoztatható; mindenesetre a csipke, selyem stb. csak az előkelőbb rétegeket „illette”, de a luxus, a társadalmi presztízs terjedése – mely mindenhol társadalmi jelenség volt – az alsóbb rétegeket is elérte, és talán számukra voltak hozzáférhetőek e rosszabb minőségű, de divatos áruk a szegényes kereskedőtől.

E személyek, melyeket a felső-, közép- és alsóbb rétegekből választottam ki, vagyoni- és árukészlete nemcsak egy-egy nagyságrendileg, hanem minőségileg is különbözött: míg a vagyonos kereskedők a jóféle, I–III. vámosztályú, főleg nyugati importból származó árukat árulták, addig a kiskereskedők csak a rosszabb minőségű, az északi kereskedelemről származó lengyel, sziléziai és hazai árukkal kereskedtek.^{4 5}

A következőkben olyan polgárokat mutatok be, akik nem kalmár foglalkozásúak.

Első példám nemes Turi Kalmár János unokája, Kalmár Tamás, aki hatalmas szőlői után ítélve, borral kereskedhetett. Hangsúlyozom, hogy Kalmár Tamás nem beköltözött nemesként, hanem nemességet szerzett gazdag polgárként élt és adózott a városban. Kalmár Tamás, 1634-ben kelt végrendeletében – hazai viszonylatban – jelentős vagyonról tett végakaratot.^{4 6} 1815 ezüsttallért, 524 aranyforintot, 1505 magyar forintot és egy láda pénzt osztott meg rokonsága és a „közjó” között. Számításaim szerint az 1815 tallér 3267, az 524 arany 1572 forintot tesz ki, azaz összesen a készpénz 6344 forint.^{4 7} Adósságokat külön nem említett, mindössze 50 arany kölcsönt engedett el egyik adósának, s a ruszkai házról és szőlőről mondta, hogy 3500 forintért bírja zálogban. Egyéb irata nem maradt fenn, de feltételezhetjük, hogy gazdag borkereskedőként kölcsönüzletekkel is foglalkozott. Ingatlanulajdona volt a kassai piacon lévő ún. Baranyai-ház, melyet édesanyjától örökölt. Az 1656. évi osztálylevélben a házat 800 forintra becsülték. A városban még egy házrészrel is rendelkezett, melyet maga vásárolt meg a várostól. E két ház után 1632-ben 14 forint házadót fizetett. Mádon is volt háza, melyet nagyapja hagyott rá. Nagy, 3000 forint értékű öröklött szőlője volt Mád határában. További két nagy mádi szőlője, s egy általa vásárolt kisebb szőlője volt. Ruszkán ugyancsak volt szőlője és háza 3500 forintban, Kassa határában egy kisebb szőlőt és szántóföldeket bírt. Végül „Filagória” nevű gyümölcsöskertet, veteményeskertet és egy 1000 forintot érő kassai halastavas kertet osztott szét testamentumában. Több ingatlant nem említ, de hozzáteszi, hogy ami még Kassán és Mádon maradt, azt osszák meg az atyfiak a kassai és a mádi törvény szerint. Kalmár Tamás e nagy vagyonnak csak kisebbik részét szerezhette maga. Nagyapja örökösei fia, ifj. Kalmár János és ő – az egyetlen unoka – voltak. Így a nemességet szerzett őstől tekintélyes vagyont örökölt. Ifj. Kalmár János 1626-ban tett végrendeletet: vagyonát felesége, Aszalós Anna és „öccse” között osztotta meg.^{4 8} Ifj. Kalmár János is tekintélyes vagyonnal rendelkezett: például 1621-ben a mádi szőlőit a házrészével – ennek egy részét majd Kalmár Tamás örököli – feleségének adta zálogba annak örökségéért 25 000 forintban.^{4 9} Ezek szerint Aszalós Anna hatalmas vagyonnal ment férjhez. Kalmár Tamás élete során csak növelte nagy örökségét. Felesége, Melda Erzsébet sem lehetett szegény, hiszen a tekintélyes Melda családból származott. A családi vagyon értékét fokozta a nagy mennyiségű ezüstnemű, ékszer, fegyver, mely generációról generációra öröklődött. Néhány szép ezüstnemű: nádméztartó, födeles aranyozott kupa, a földélen egy botos emberke; aranyozott portai szablyák, portai lóra való nagy aranyozott lószerszám

^{4 5} Hasonlóan szegényes anyagi javakkal rendelkezett özv. Egri Kalmár Pálné, kinek hóstáti házán kívül 68 forint 95 dénár értékű házi ingóságot számoltak össze, és a városi bolt-adója 1 forint 25 dénárt tett ki. (Uo. C 1067. dob. (X) özv. Egri Kalmár Pálné 1634. évi birtokosztálya.)

^{4 6} Uo. Kalmár Tamás 1634. évi testamentuma, továbbá 1656. évi birtokosztálya.

^{4 7} Az aranyforint értéke 1625 és 1657 között 300 dénár. 100 dénár tesz ki 1 magyar forintot, tehát 1 aranyforint kb. 3 magyar forintnak felel meg. Az ezüsttallér értéke 1625 és 1657 között 125–180 dénár között mozog.: *Huszár Lajos*: Habsburg-házi királyok pénzei. 1526–1657. Bp., 1975. 48–49. Az 1630-as években a korabeli kereskedők a tallért 180 dénárral számították át.

^{4 8} Uo. Ifj. Kalmár János 1626. évi testamentuma.

^{4 9} *Kalmár János*: Mád, tokajhegyaljai község élete a XVI–XVIII. században. Mád „falukönyve” 1598–1717. (Debrecen), é. n., 365. sz.

stb. E díszes ezüstműk feltehetőleg finom megmunkáltsága, igényessége, sokfélesége már vetekszik a nemesi asztaltartással és pompával. A ház bútortartáról, egyéb berendezéséről szó sem esik, de feltételezhetjük, hogy a fentebbi életvitelt híven szolgálta és tükrözte. Házában sok szolga és szegőd-ményes élt, kiknek szerződéseik regesztrumába voltak bevezetve.

Másik példám nemes Varannay András kassai patrícius, többszörösen újraválasztott bíró, városi tanácsos és Bethlen Gábor kassai pénzverőházának prefektusa.⁵⁰ Az 1632. évi testamentumban 3500 aranyforintról, 2750 ezüstartallérról, 3080 magyar forintról, azaz a fenti számítások alapján 18 530 magyar forintról tesz végrendeletet.⁵¹ Ebből Rákóczi György fejedelem adóssága 2300 forint. Az inventálók – az 1632. évi birtokosztály alapján – szét is osztják e feltűnően sok pénzt az örökösök, második felesége, Kálnay Erzsébet és Alvinczy Péter leányától származó két leánya között. Ha leányai meghalnak, tokaji javait Kassa városára hagyja. Varannay ingatlanbirtoka sem csekélyebb pénzkészleténél: kassai és tokaji kőház, Tokajban 6 darab szőlő, Kassán szőlő, Kassa határában 9 darab szántó, 5 kötél föld, 2 gyümölcsös halastóval, 2 kaszáló, 5 ugar s végül egy major több csúrral az alsó hóstáton, mely azonban csak zálogban volt az övé. Javainak ugyanazon évben történt felosztásában mintegy 21 kg ezüstműt számoltam össze.⁵² Ezek között szép számmal szerepelnek aranyserlegek, kupák, kancsók és egy aranyozott ezüst mosdómedence korsóval, mely majdnem 5 kg. E nagy készlethez járult feleségének, Kálnay Erzsébetnek családi öröksége. A családi ékszer még 19 darab drágaköves (pl. gyémántos) aranygyűrű egészíti ki. Számtalan ezüst díszfegyver, finom pengéjű kardok, kések, puskák, lószerszámok jelzik tulajdonosuk nemesi voltát és életvitelét. A bútorkok, ládák értékes ruhákkal, fehérneműkkel vannak tele. A konyhában 132 font ónedény szolgálja a hétköznapiakat. Udvara gabonával, marhával bőven el van látva. Pincéjéből 54 alföldi hordó óbort, 186 alföldi hordó újbort és 69 hordó kassai bort adományoz el végrendeletében, nagy részüket a városnak ajándékozza. Végül a leltár teljességéhez tartozik egy 198 forint értékű új hintó.

E nemességet szerzett polgár minden tekintetben igyekezett nemesként élni, bár városától sosem idegenedett el, sőt végrendeletében bőven gondoskodott róla. A fentebbi rövid felsorolásból kiderül, hogy a mindenki által óhajtott és vágyott luxuscikkek nagy mennyiségét sikerült megszereznie. Néhány évtizeddel korábban Bornemisza Péter az ilyen fényűzésért, amely szerinte csak a főrangúakat illette meg, még a megyei nemességet ostromozta: „... Régen nádorispánnak lejelt (volt) hintós szekere – most minden hintókat kíván. Hova közelébb vagyunk romlásunkhoz, annyival nagyobb gyöngyös fedél, aranyos prém, és sokszor rece, cifra kele köztük. ...”⁵³

E példa és a városi tanács első luxusellenes statútuma, melyet 1632-ben hoztak, is kézzelfoghatóan bizonyítja a luxuscikkek széles körű terjedését és állandó vulgarizálódását, mintegy „demokratizálódását”, amely azonban nem a társadalom nivellálódásához vezet, hanem éppen ellenkezőjéhez: a luxuscikkek vulgarizálódása a társadalmi különbségek fokozódását hozza magával, mert a legfelső réteg a már mások által megszerzett és szélesebb körben elterjedt luxuscikkek helyett mindig újabbat és újabbat keres.⁵⁴

E néhány példából is kitűnik a kassai patríciusok és jómódú polgárok gazdasági ereje. Ebből a gazdaságból virágzik politikai hatalmuk és vezető szerepük a város életében.⁵⁵

⁵⁰ Kerekes, i. m. 1943. 129.

⁵¹ MOL Ft. „C” Arch. Sec. Csal. ir. C 1065. dob. (GG) Varannay András 1632. évi végrendelete, továbbá 1632. évi birtokosztálya.

⁵² Varannay Andrásnak 35 gira és 76 lat ezüstje volt. Gira: ld. 26. jegyz., lat: 1/3 font = 16,366 dkg. Kerekes György: Polgári társadalmunk a XVII. században Schirmer János, 1625–1674, kassai kereskedő üzleti könyve alapján. Kassa. 1940. 197. Varannay András ezüstje így kb. 21,03 kg. Az ezüstmű girája – a korabeli inventáriumok alapján – 14 forint. Ebből számoltam ki, hogy 1 kg ezüstmű 57,02 forint. Ennek alapján a Varannay-család ezüstje hozzávetőlegesen 1199,13 forint lehetett.

⁵³ Bornemisza Péter, Válogatott írásk. Bp., 1955. 179.

⁵⁴ Fernand Braudel: Civilisation matérielle et capitalisme XVe–XVIIIe siècle. Paris. 1967. 135., 242.; 1632 : 3. Corpus statutorum i. m. 190.

⁵⁵ A város vezető patrícius-családainak névsorát folytathatnám a kereskedő-családok felsorolásával, hiszen a kereskedő és egyéb foglalkozású patríciusok nagyon is összeházasodtak, ill. a kiterjedt

A társadalmi körképet az alábbiakban egy átlagos, majd két nagyon szerény anyagi helyzetű lakos bemutatásával fejezem be.

Szabó Pál kassai szabómester élete során sokat pereskedett sógorával, Szabó Jakabbal.⁵⁶ A per 1587-ben kezdődött, sógorát, illetve tutorát azzal vádolta, hogy kiforgatta őt atyai örökségéből: szőlőt erőszakkal eladatta vele, melyekért csak 450 forintot számolt, de azzal is adósa maradt, s a ház, melyben sógora lakik, fele részben őt illetné. Részt sógora önkényesen 250 forintban becsülte meg. Apja szántóföldjei, réjtjei – összesen 15 kötél – fele részben szintén őt illetnék. Szabó Jakab a per során adott válaszában így érvelt: a tállyai és a gönci szőlő parlagon hevert, s csak „kötelességből” vette meg a családi örökséget, hogy ne kerüljön idegen kezére.⁵⁷ Az iratok közül a végleges ítéletével hiányzik, Szabó Pál 1590. évi testamentumában azonban az atyai örökségek közül a tállyai szőlőt említi.⁵⁸ Ennek alapján valószínű, hogy a pert nem vesztette el egyértelműen, hanem valamilyen megegyezés jöhetett létre a peres felek között. Az 1590. évi végrendelet alapján valós képet kaphatunk egy céhbeli szabómester anyagi helyzetéről. Kézpénzről nem tesz említést, csak adósságokról: 103 forint és némi textilanyagért való tartozás, ami pár forint lehet. Főleg kassaiaknak, de egy eperjesi polgárnak is tartozik szőlővásárlásért és anyagért. Kassai, gönci és tarcali lakosok az adósa 168 forint 44 dénár értékben. Házát az első feleségével szerezte úgy, hogy a felesége örökölt egyharmados házrészéhez a másik két házrész is megvásárolták 193 forintért. Így a ház kb. 289 forint értékű lehetett. Kassa határában 2 darab, darabonként jelölt és 10 1/2 kötél szántóföldje volt. 3 darab Kassa környéki szőlő, melyből az egyik 200 forint értékű, 2 kert és a feleségétől örökölt szőlő és szántóföld egészíti ki vagyonát.⁵⁹ Arany- és ezüstmű nem sok akadt a házban: jegyajándékként 5 darab aranygyűrű, a saját pecsétés aranygyűrűje, egy aranyholmi és 3 pártav, valószínűleg ezüsből. A család evőeszközei önből valóak, illetve a hétköznapiak fából vagy cserépből lehettek. Néhány szép ruha és egy szekrényre való fehérnemű egészíti ki hagyatékát.

Szabó Pál élete, pereskedése, kétszeri házassága, saját birtokvásárlásai és némi öröksége a korabeli Kassán – a több száz irat alapján⁶⁰ – átlagos lehetett.⁶¹ Mestersége gyakorlásával egyidejűleg

családok egyes tagjai voltak csak kereskedők. Már említettem a nagy vagyonáról nevezetes nemes Szegedy család kereskedő tagjait, a család többi tagja azonban nem kereskedő volt, hanem egyéb foglalkozást űzött; például nemes Szegedy Gergely királyi harmincados volt, s ő az, aki nemes Almásy Istvántól is örökölt javakat. (MOL E 148. NRA no. 310/50. 16. irat. Szegedy Gergely 1635. évi nyugtája. A Szegedy-családra vonatkozó további iratokat ld.: MOL P 63. Bónis család iratai. 2–3. csomó.) Kassai viszonylatban nagyon gazdag volt nemes Kun Pál, aki a neves Langh család egyik tagját vette feleségül, majd Kun özvegyét a nevezetes kassai főbíró, nemes Keviczky János vette el. Keviczky második feleségét a jónevű Madarász családból választotta. (A Kun család egyik tagjához ment nőül a gazdag Varannay András Alvinczy lánytól származó leánya, Erzsébet. Ld.: MOL Ft. „C” KVL Arch.Sec. Csal.ir. C 1065. (GG) Varannay András 1632. évi testamentuma.) E családnál jól látható a kassai nemesi patriciátus összeházasodása. E többszörös beházasodásból hatalmas vagyonper bontakozott ki, melynek végén Kun Pál egyetlen életben maradt fiának, Kun Andrásnak több mint 20 000 forintos atyai örökséget ítélték meg. (MOL P 317. Ibrányi család. 5. csomó. „Kun Andrásnak adatott Summárul valo Inventárium” 1657. A többi iratokat ld.: uo. 3–4. csomó.) Sokkal szerényebb, de városi viszonylatban még számottevő vagyonnal rendelkezett: Nagymihályi Lászlóné, Aszalós Anna, kinek 2182 forintot érő kőháza, 965 forintot érő majorja, szántóföldjei, szőlői voltak. Az adósságokat leszámítva, összvagyon: 3070 forint 10 dénár. (MOL Ft. „C” KVL Arch.Sec. Csal.ir. C 1065. (FF) Nagymihályi Lászlóné, Aszalós Anna 1630. évi birtokosztálya.); Varannay Szabó György 1642-ben 450 forintért tokaji szőlőt, 1643-ban 4000 forintért tokaji házat és szőlőt, 1646-ban 460 forintért vásárolt szőlőt. (Uo. (GG) Varannay Szabó György iratai.); stb.

⁵⁶Uo. C 1068. dob. (Z) Szabó Pál 1587. évi perirata Szabó Jakab ellen.

⁵⁷Uo. Szabó Jakab 1588. évi válasza Szabó Pál periratára.

⁵⁸Uo. Szabó Pál 1590. évi testamentuma.

⁵⁹Az elhunyt saját örökségéből a férjet 1/3 rész illeti, ez a hitrész.

⁶⁰A korszakból kb. 900–1000 szűkebb értelemben vett – férj, feleség, gyermekek – családról, illetve polgárról van valamiféle lényegesebb utalásom vagy fontosabb adatom, s összefüggő, közvetlen

gazdálkodott is, ami egyébként gyakori. Talán kicsit az tér el a szokásostól, hogy Szabó Pál több szántóval rendelkezett, mint szőlővel. Ebből az következik, hogy saját borával nem kereskedhetett. A szántóföldjein termett gabona mennyisége körülbelül saját háztartásának ellátására lehetett elegendő. Egy átlagos polgár számára nagyon drága lett volna főként a piacról élni.

Kalmár Ferenc és felesége javainak 1600-ból való osztása alapján, a nehezen élő, szegényes lakosok anyagi helyzetébe kapunk bepillantást.⁶² Az inventálók az árva gondviselőjének kérésére mentek ki az elhunyt szülők házához, hogy azok kevés javait összeírják. Késpénzt 14 forint 11 dénárt találtak, melyből az asszony temetésére és egyéb költségekre 8 forint 32 dénárt fizettek. A házban maradt: némi töredékezüst 3 forint 60 dénár értékben; ónedények 20¹/₂ font mennyiségben és 2 forint 46 dénár értékben; régi láda, kopott bútorok, gyertyatartó; néhány használt abrosz, lepedők és egy „hitván” szablya. A jegyzékbe vett hagyaték a késpénzzel együtt 32 forint 26 dénárt tesz ki.⁶³

Másik példám a kassai börtönházban lévő Szabó Albert, aki 1617-ben tesz végrendeletet. Házacskáját, melyet kényszerűségből kellett eladnia, feleségére hagyja azzal, hogy szerezzé vissza a vételár visszafizetésével. Csekély ruhaneműt említ, melyet szintén feleségére hagy. A ház berendezése valószínűleg ugyanolyan szegényes vagy még szegényesebb, mint a fentebbi esetben. Ezenkívül 2 tehenet mond még sajátjának.

Ez utóbbi család élete szinte már rosszabb lehetett, mint egy átlagos falusi jobbágyé. A városi társadalom perifériájára szorult emberek sokszor rosszabbul álltak anyagiilag, mint a telkes jobbágy. Mégis ezt az életformát „választották”, mert szabadabban élhettek, mint falun: rendelkeztek mind-azokkal a jogokkal, melyeket a városi privilégium minden polgárnak biztosított.⁶⁴

E néhány – a megmaradt családi irategyüttes alapján jellemezhető – család élete hozzávetőlegesen érzékelteti a korabeli polgár életének jellemzőit is. Megállapítható, hogy a polgár megjelölés széles skálát takar: legfőképpen a nemesi címet szerzett gazdag patrícius-polgárok nemességhez közelítő, illetve azt utánzó életvitele, legalul pedig a legalsóbb régiók jobbágyi szintű életformája áll. A

adatsorom – például: végrendelet, inventárium, pereslevél, adásvételi szerződés, városi adókimutatás stb. – kb. 150–200 családról.

⁶¹ Jómódú polgár volt például Debreceni István, kinek javai: kassai kőház (450 forint) és félház (250 forint), szántóföldek, gyümölcsöskert, rét, kassai szőlők, major, szép felsőruhák, hímzett fehérneműk stb. (Uo. C 1065. dob. (Y) Debreceni István 1607. évi inventárium.) Hasonló, de inkább átlagosnak mondható helyzetű volt nemes Debreceni Mihályné Kovács Katalin (uo. Kovács Katalin 1643. évi testamentuma), özv. Pataki Miklósné Kecskeméti Zsuzsanna (uo. C. 1066. (DD) özv. Pataki Miklósné 1642. évi testamentuma), Thar Jánosné, Erzsébet asszony (uo. (DD) özv. Thar Jánosné 1583. évi testamentuma), Nagy Bálintné, Nagy Erzsébet (uo. C 1068. (U) Nagy Bálintné 1581. évi testamentuma), Szabó Barnabás (uo. (Z) Szabó Barnabás 1600. évi testamentuma), Liskai Nagy Mihály (uo. (U) Liskai Nagy Mihály 1645. évi testamentuma), stb.

⁶² Uo. C 1067. dob. (X) Kalmár Ferenc és felesége javainak 1600. évi birtokosztálya.

⁶³ Szegényes polgár lehetett például: Varannay Anna, aki más házában lakott, s összvagyonaként egy 33 forintot érő szőlőskét említ. Az asszony viszonylag sok késpénzt – 300 forintot – mond meg sajátjának. (Uo. C 1065. dob. (GG) Varannay Anna 1662. évi testamentuma); Nagy János, akinél 100 forint értékű hóstáti házában kívül gabonafélét, lábasállatokat, olcsó házi eszközöket és ruhákat inventálnak (uo. C 1068. dob. (U) Nagy János 1616. évi birtokosztálya); Dobozi István, akinek 122 forintot érő kis háza volt a Bodnár utcában, de az is zálogban volt. (Uo. Dobozi István házában 1655. évi záloglevele Nagy Andrásnak); Nagy Gergelyné, Göcz Ilona, akinek egy kis „házacskája” és egy szőlője volt. (Uo. Nagy Gergelyné, Göcz Ilona 1656. évi testamentuma); Szabó Mihály, akinek a Tót utcában volt háza, s maga másoknak is szolgált (uo. (Z) Szakály Szabó Mihály 1609. évi testamentuma); Szabó Lőrinc, akinek a város szélén volt háza és egy kicsi szőlője (uo. Szabó Lőrinc 1620. évi testamentuma); stb.

⁶⁴ Szűkös anyagiakkal rendelkező, a városi társadalom alján elhelyezkedő polgár lehetett: például Novák Miklós és felesége, akik saját szükségükre adták el hóstáti házhelyüket 8 forintért (U) Nagy család iratai. Novák Miklós 1645. évi adásvételi szerződése); özv. Nagy Gergelyné, akinek kicsiny háza és kevés késpénze volt (uo. özv. Nagy Gergelyné 1595. évi inventárium). A legszegényebb rétegekről már csak nagyon keveset tudunk, hiszen kevés anyagi javaikról alig készültek írások.

vizsgált – kalmár foglalkozású és egyéb foglalkozású – polgártípusoknál – az anyagi javak is e két szélső határt és a közöttük lévő széles variációs lehetőségeket mutatják. A polgárok vagyoni helyzete tarka képet nyújt: a több ezer forintnyi, illetve a néhány esetben a több tízezer forintot meghaladó, vagy a néhány forintnyi otthon lévő készpénz, vagy a pusztá hátramaradt adósság; a több, sok száz vagy ezer forintos háztulajdon, major, kertek, szőlők, földek szemben a kicsiny városi vagy azon kívül lévő házzal vagy a háznélküliséggel; a gazdag berendezési tárgyak, ezüstnemű, ékszerek, eredeti funkciójukat veszített dísztárgyak, drága ruhák, kárpitok szemben a szegényes és értékben alig kifejezhető felszereléssel; végül a minőségi, több ezer forintot érő kalmárúru és a gyakran silány, néhány forintot érő szegényes áru.

Amennyiben a közelebről ismert 150–200 család és az ezenkívül sokkal több családra vonatkozó utalás és az itt nem tárgyalt városi adóösszeírások alapján, némi fenntartással kategorizálhánk a kassai polgárságot, leszámítva a források adta – hogy relatíven a leggazdagabb polgárokról van a legtöbb és a legszegényebbekről a legkevesebb forrás – torzításokat, elmondható: a jó átlagos és közepes anyagi helyzetű családok 40–45%-ban fordulhatnak elő. E középrteget erősíti felülről a 10–15%-ot kitevő erősen jómódú és nagyon gazdag réteg, és alulról gyengíti a 25–30%-os átlagon aluli, illetve szegényes anyagiakkal rendelkezők csoportja. A szegény, szinte jobbjágszintű – nem számítva a polgárjoggal nem rendelkező beköltözőket és cselédeket – polgárok a lakosságnak 10–15%-át alkothatják.

*

A családi iratok elemzésének elvégzése után adódhat csak a konkrét tanulságok összegzése: a városi szervezet társadalmi vetületének és a polgárság rétegződésének igen szoros kapcsolata van. Fontos Kassa kapcsolata a távoli városokkal – Béccsel, Krakkóval stb. –, a környező és a távolabbi magyarországi mezővárosokkal és a szőlőtermő vidékekkel a távolsági borkereskedelem végett. A tárgyalt periódusban a jómódú polgár új típusával találkozhatunk, a nemességszerző polgárával. A polgári jog partikuláris volta miatt a meggazdagodott polgár a nemességszerzést – főként az első generáció – mintegy „eszközként” használta a polgári jogok gyakorlásához, és életformája, majd mentalitása csak fokozatosan alakult át. A magyar történelemben – amint azt Kováts Ferenc és később Szűcs Jenő megállapította – nem alakultak ki polgári dinasztiák.⁶⁵ Ezt mutatják az általam vizsgált senatus- és communitas-névsorok (1550-től 1643-ig) is, melyekben nem találtam olyan patricius-családot, amely huzamosabb perióduson át – két-három generáción túl – vezető szerepet vitt volna a város életében.⁶⁶ A polgárcsaládok „eltűnésének” okai messzire nyúlnak vissza. Egyfelől demográfiaiailag – a csekély születésszám következtében – huzamosabb fennmaradásuk nincs biztosítva, s ez egyben a városi lakosság beköltözés útján történő állandó hígulását vonja maga után, másfelől gazdaságilag, társadalmilag „tűnnek el”: amennyiben egyes patricius-családok nem szegényednek el, polgári profiljuk oly mértékben halványul, hogy egy részük szinte összeolvad (összeházasodik) a nemességgel, illetve a korábban megszerzett nemesi jogaikat már életformájukban is érvényesítik.

A történeti irodalomban már annyiszor elhangzott az a nagyon lényeges megállapítás, hogy a magyarországi városok fejlődése – egy hosszú gazdasági, társadalmi folyamat „eredményeként” – megrekedt, a 16–17. század folyamán stagnált.⁶⁷ Ezt azzal egészítem ki, hogy a városiakók sokkal inkább számolnak a feudális viszonyok adta lehetőségekkel és az általuk megszabott korlátokkal, mint az előző korszakban. A 16. század vége a nemesi rendi fejlődés előretörését hozta, s a Bocskai-szabadságharc idején ez csak fokozódott. Eltekintve a hajdúvárosok alapításától, az 1600-as és az 1640-es években – különös tekintettel az 1647:78.,⁸² törvénycikkekre, melyek a kassai polgárok teljes vereségét jelzik a nemesek ellen vívott harcukban⁶⁸ – kifejezetten város- és polgárelenyes törvényeket

⁶⁵ Szűcs Jenő: *Das Städtewesen in Ungarn im 15–17. Jahrhundert*. *Studia Historica*, 53 (1963).

115. Kováts Ferenc: *A pozsonyi városgazdaság a középkor végén*. Bp. 1918. 15.

⁶⁶ MOL Ft. „C” KVI C 800. dob. Supplementum H. III/2. *Libri civitatis maiores 1460–1643*.

⁶⁷ Vö. Szűcs i. m., továbbá Orosz i. m.

⁶⁸ Ld. *Corpus Juris Hungarici* i. m. 472–475., 476–478.

is hoztak. A városoknak tehát, ha városi létüket biztosítani akarták, mindezt tudomásul kellett venniük. Magyarországon a feudalizmus hosszú időre újra megerősödött, mintegy stabilizálódott, s minden eddiginél nagyobb fokú megerősödése a városok és a polgárság elleni éles támadást hozta magával.⁶⁹

A városok és lakóik, a többszörös nyomás alatt, már korábban elvesztvén eredeti városi és polgári funkciójukat, gazdálkodni kezdtek, és megnyergelve a 17. század elejéig tartó agrárkonjunktúrát, prosperálva agrárosodtak.⁷⁰

⁶⁹ Vö. *Pach Zsigmond Pál*: Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV–XVII. században. Bp., 1963. 163–164., 242–243., továbbá *uő.*: A nemzetközi kereskedelmi útvonalak áthelyeződése. Századok, 1968. 5–6. szám. 863–893.

⁷⁰ Vö. *Makkai László*: A Habsburgok és a magyar rendiség. Történelmi Szemle, 1974. 155–182., különösen 166–168. Vö. *Zimányi Vera*: Magyarország az európai gazdaságban 1600–1650. Értekezések a történelmi tudományok köréből 80. Bp., 1976. Különösen: 117–127., 141–155., 158–160.